

ІСТОРИЯ – ОКРЕМО, ПОЛІТИКА – ОКРЕМО. ЧИ ЦЕ МОЖЛИВО?

(Рецензія на російськомовне видання книги Тімоті Снайдера

«Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным»:

пер. с англ. Л. Зурнаджи. – К.: Дуліби, 2015. – 584 с.)

Нещодавно українському загалу було презентовано російськомовне видання книги Тімоті Снайдера «Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним». Видрукувана ще у 2010 році, книга буквально сколихнула європейське суспільство, відкривши читачам нові перспективи усвідомлення давно знаних історичних подій. За останні п'ять років монографія Т.Снайдера стала чи не найбільш відомою історичною книгою сучасності. Вона була перекладена 26-ма мовами світу, в тому числі всіма мовами країн, на теренах яких простягалися «криваві землі», окрім російської (дотепер).

Цьогоріч російськомовні читачі України нарешті отримали можливість ознайомитися зі світовим бестселером у зручній для них формі. Київське видавництво «Дуліби» випустило книгу у російському перекладі, майстерно виконаному Лукією Зурнаджи. Видання книги започаткувало масштабний просвітницький проєкт, суть якого полягає у безкоштовному поширенні книжок насамперед серед освітніх та наукових установ України. Цю місію взяв на себе Науково-дослідний інститут українознавства, який також активно долучився до організації презентаційного туру автора бестселера містами України, що відбувся у червні 2015 р. До речі, книжки на презентаціях теж поширювалися безкоштовно.

У чому ж секрет шаленого успіху монографії? Вбачається, у тому, що автор став першим, хто вирішив не обмежувати дослідження страждання людей штучними політичними кордонами. Він уперше:

комплексно розглянув основні групи жертв тоталітарних режимів серед мирного населення; прослідкував зв'язок між злочинами, що чинилися радянською та нацистською системами; спробував показати трагедію ХХ ст. через людину, що стала жертвою тоталітаризму, виокремивши її із масиву статистичних даних, чим запустив почуття емпатії, співпереживання у читача і досяг ефекту більшої зацікавленості та розуміння прочитаного.

Беззаперечно, книга є новаторською і, характеризуючи її у світлі сучасних подій, хочеться зосередитися на універсальних висновках, яких мимоволі доходиш, гортаючи книжкові сторінки.

На початку монографії Т. Снайдер ставить собі запитання: «Істина – це лише рішення влади чи правдиві історичні свідчення все ж здатні уникнути впливу політики?». Відтинок часу, на якому перетнулися періоди правління Сталіна та Гітлера, яскраво демонструє згубність трактування минулих подій крізь призму політичних рішень. Т. Снайдер пише: «Як нацистська Німеччина, так і Радянський Союз прагнули управляти самою історією». Лідери цих держав, підлаштовуючи факти, відшукували у минулому докази легітимності своїх згубних теорій. Сталін був переконаний, що існує лише один єдино правильний напрям в історії, той, який він розумів і який у ретроспективі виправдовував його політику. Гітлер вважав, що «...воля і раса здатні скинути тягар минулого». Обидва лідери монополізували право на трактування історичних подій, а відповідно, й на побудову на їх

основі тогочасних теорій. Повна відсутність можливості альтернативного мислення, що починалася з існування лише одного, продиктованого партією, погляду на минулі події, давала лідерам тоталітарних держав широкий простір для підміни поняття у сучасному їм житті.

Сам сталінізм був відступом від комуністичної лінії. Потерпівши поразку в поширенні комунізму Європою, Сталін вирішив спершу побудувати соціалізм в окремо взятій країні – Радянському Союзі. Знайшлося пояснення й провалу кампанії колективізації. Сталін постановив, що на заваді його геніальних планів стали шкідливі елементи. Очільник СРСР взагалі винайшов універсальну формулу пояснення негативних наслідків власних політичних рішень. На його думку, чим гіршою була ситуація всередині країни, тим вона насправді була кращою, бо у провалах всіх нововведень були винні вороги. Чергова невдача засвідчувала активізацію ворожих елементів, що, на думку вождя, вказувало на правильність обраного шляху до світлого майбутнього. От і зводилося вирішення державних проблем до пошуків нескінченних уявних (яких була більшість) та реальних ворогів.

Подібно мислив і Гітлер. Не змігши підкорити Радянський Союз, він звинуватив у цьому євреїв. Відчувши неминучість поразки у війні, фюрер вирішив вважати своєю перемогою знищення євреїв.

Важко не погодитись із тезою Т. Снайдера щодо особливостей ведення політики тоталітарними режимами: «І у Гітлера, і у Сталіна була визначена політика тиранії: вони приводили до катастроф, звинувачували певного (за власним вибором) ворога, а потім використовували знищення мільйонів людей для підтвердження необхідності та бажаності своєї

політики... Так само як «кулаки», українці та поляки несли провину за перешкоди на шляху до побудови радянської системи, євреї несли провину за перешкоди на шляху її руйнування».

На жаль, у повоєнний час тенденції підлаштування історичних фактів до певних політичних ситуацій не зникли. Євреї, які в уяві нацистів були ревними провідниками комунізму, об'єднаними всесвітньою єврейською змовою, вже через кілька років по закінченні війни перетворилися на «єврейських націоналістів» та «безрідних космополітів» – агентів Сполучених Штатів Америки в Радянському Союзі. Про особливу долю єврейства у війні взагалі вирішили забути. Натомість у СРСР провідною нацією-жертвою, борцем і переможцем стали росіяни, попри те, що переважна більшість території Радянської Росії не знала кровопролитних битв та окупації: «Росіяни являли собою більш безпечну основу для сталінської легенди про війну. Битви за Москву та Сталінград принесли перемоги. Росіяни були найбільшою нацією, їх мова та культура домінувала, їх республіка була далі від Заходу... Радянська Росія не була повністю окупована... Радянська Росія значно менше понесла жертв Холокосту і в цьому сенсі теж була далі від досвіду війни», – йдеться у книзі. Після закінчення війни Сталін докладав максимум зусиль, щоб ізолювати радянські народи від інтелектуальної загрози, найнебезпечнішим проявом якої була інтерпретація війни, що відрізнялася від його власної версії.

Попри те, що війна на радянській території велася і була виграна переважно в Радянській Україні та Білорусі, а народи, що жили на цих територіях (євреї, українці та білоруси), склали більшість

жертв серед цивільного населення, Сталін намагався представити війну так, щоб це лестило росіянам та маргіналізувало інші народи Радянського Союзу.

Довільне трактування історичних фактів з метою отримання певних політичних дивідендів не є винаходом ХХ ст. і, на жаль, ним не обмежується, практикуючись і зараз. На це хибує більшість національних історій, оскільки завжди існує спокуса показати себе більш героїчними або більш жертвними. Снайдер наголошує, що значно привабливіше ідентифікувати себе із жертвами, ніж зрозуміти історичний контекст. Ідентифікація себе із жертвами підтверджує радикальне розмежування із злочинцями. Однак небезпека полягає в тому, що люди, які вірять у те, що вони є жертвами, здатні на вкрай жорстокі вчинки.

Описані Снайдером герої – суб'єкти історичного процесу: ревний сталінський послідовник, комуніст, який відбирав їжу в українських селян, попри присутність відчуття, що щось не так, продовжував свою роботу, бо мав тверду віру в те, що бореться проти класових ворогів заради світлого майбутнього. Австрійський нацист розстрілював єврейських немовлят у повітрі, бо вірив, що це є превентивним заходом, спрямованим на попередження єврейської агресії проти його власних дітей. Справжня небезпека штучних ідей та установок, витворених політичними режимами, виникає тоді, коли люди починають у них вірити.

Т. Снайдер писав, що Перша світова війна продемонструвала готовність людей воювати, вбивати та вмирати за абстрактні ідеї. Певно, лідери тоталітарних СРСР та Німеччини взяли цей досвід на

озброєння. В 30–40-х роках ХХ ст. масові вбивства стали реальністю, бо значна частина населення цих країн повірила в побудову примарного соціалізму, у необхідність боротьби із загниваючим капіталізмом та класом буржуїв-експлуататорів, у реальність всесвітньої єврейської змови та виключне право власної нації на панування.

Парадокс кривавих подій ХХ ст. якраз у тому і полягає, що більшість злочинів та вбивств було вчинено під прикриттям абстрактних ідей.

У ХХІ ст. використана у Другій світовій війні схема продовжує діяти. Т. Снайдер зазначає, що у сучасному світі ми спостерігаємо нову «хвилю агресивних війн з оголошенням себе жертвою, в яких лідери не лише виставляють свої народи жертвами, але й відкрито посилаються на масові вбивства ХХ сторіччя».

Всі народи «кривавих земель» нині схильні до перебільшення кількості людських втрат у Другій світовій війні. Однак лідирує у штучному збільшенні сумної статистики Російська Федерація. Російські лідери, що, певно, вважають свою країну правонаступницею Радянського Союзу, втрати у війні асоціюють із втратами СРСР в цілому, а не Радянської

Росії. Такі підрахунки призводять до того, що кількість людських жертв серед росіян (за Т. Снайдером) сягає 27 млн. чол.

Однак подібна монополізація трагізму криє в собі велику небезпеку, яку повною мірою відчули на собі українці. У свідомості російського громадянина прикладом найбільшої звитяги, героїзму та жертвовності є події Другої світової війни. Сучасна російська пропагандистська машина довгі роки підтримувала почуття гордості за націю та патріотизму, активно використовуючи міфологізовану історію радянського зразка. Саме тому кремлівським пропагандистам як моральний базис агресії Російської Федерації на Сході України так легко вдалося використати тези про відродження нацизму та нібито неповагу українців до пращурів, полеглих під час Другої світової війни.

Дотримані у цьому конфлікті й інші складові, апробовані для виправдання акцій масових знищень у ХХ ст. Існує абстрактна ідея – захист «русского мира», який варто боронити від обраного ворога – Західного світу, агентом якого нібито виступає Україна. До того ж російські агресори зуміли представити себе й жертвами, оскільки вони відстоюють шляхетну мету захисту прав росіян та російськомовного населення, які нібито зазнали утисків на території України. Ці тези ревно боронять росіяни та прихильники їхньої політики. Дарма, що все це не більше ніж продукт потужної російської пропаганди. Покоління, виховані за радянським зразком, коли існувала одна єдино правильна історія, коли плюралізм думок знаходився під заборонаю, – благодатне середовище для поширення «потрібних» ідей. Щеплення від такої інформаційної атаки можуть мати лише люди, здатні до аналітичного

мислення. Базис же цієї переваги створюють ґрунтовні знання власної історії та доступ до різноманітних джерел інформації.

Використання тих самих принципів виправдання агресії у сучасних конфліктах, що застосовувалися й 70 – 80 років тому, мимоволі наштовхує на одвічне питання: «Чи вчить чомусь історія?». У «Кривавих землях» професор Снайдер доходить висновку: «Без історії спогади стають приватними (сьогодні це означає національними), а цифри – публічними, тобто інструментом у міжнародному змаганні за мучеництво... Коли історію видаляють, цифри повзуть вгору, а спогади занурюються вглиб, наражаючи всіх нас на небезпеку». Тож, очевидно, найважливіший урок, який здатна надати історія, полягає у тому, що її не варто використовувати для досягнення певних політичних цілей та маніпуляції суспільною думкою.

Як цьому запобігти, як позбутися спокуси представити власну націю у більш виграшному світлі? Певно, досліджувати глобальні події комплексно, не обмежуючи кордонами, за які вони природно виходять. Окрім того, що такий підхід сприяє формуванню цілісного, об'ємного сприйняття ситуації, він застерігає від штучних відхилень на користь тієї чи іншої сторони, задіяної у події. Приклад такого міжнаціонального підходу написання історії показав американський професор Т. Снайдер, подарувавши йому народження у своїй монографії «Криваві землі».

Оксана ОВСІЮК

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу української військової історії НДІУ